

RÜFƏT BABAYEV
Bakı Avrasiya Universiteti
CV58,135 A AK. Həsən Əliyev küçəsi, Bakı 1073
rufet.babayev1997@mail.ru

MALİYYƏ SİSTEMİNİN İNKİŞAFI DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

İqtisadi sistemlərin inkişafı prosesində bazar iqtisadiyyatı dəyişir və inkişaf edir, həm yerli, həm də beynəlxalq miqyasda qarşılıqlı münasibətlərin bütün formaları inkişaf edir ki, bu da dövlətin rolunu və dövlət nəzarətinin forma və üsullarını inkişaf etdirmək meylini artırır. Bu gün biznesin səmərəliliyi daha çox dövlətdən asılıdır. Bazar bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyinə uyğun olaraq iqtisadi və sosial prosesləri tənzimləyə bilmədiyindən dövlətin hüquqi, iqtisadi, sosial, müdafiə, inzibati və s. funksiyalarını yerinə yetirməklə cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir göstərir. Siyasi və iqtisadi sabitliyin ən mühüm komponentləri kimi maliyyə, maliyyə institutları və maliyyə sisteminin araşdırılması ən aktual məsələlərdən biridir. Müasir cəmiyyətlərdə maliyyə iqtisadiyyatın bütün səviyyələrini əhatə edir. Fasiləsiz hesablama zəncirində iştirak etməklə yanaşı, sosial-iqtisadi inkişafı, gələcəkdə şirkətin mövqeyinin sabitliyini, ehtiyatını və təsdiqini, qiymətli kağızlar bazarı və s. reallaşdırmaq üçün vəsait ehtiyatının formalaşmasını təmin edir. Bu məqalədə maliyyə sistemi və xüsusilə maliyyənin dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi müzakirə olunur.

Müasir dövrdə maliyyə fəaliyyətinin, xüsusilə əhalinin sosial müdafiəsinin, iqtisadi böhranların, sosial narazılıqların qarşısının alınması, sosial-iqtisadi inkişafın sabitliyi, maliyyə fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin zəruriliyi şübhəsizdir. Bundan əlavə, dövlətin mühüm vəzifəsi maliyyəyə elə təsir və nəzarətdir ki, əsas metodların həyata keçirilməsi yolu ilə sosial-iqtisadi inkişafın fəaliyyətini tənzimləyir və hərtərəfli maliyyə nəzarətini həyata keçirir. Tədqiqat yanaşmaları formalaşdırılmışdır ki, bu da müasir maliyyə sisteminin mühüm elmi istiqaməti və mütərəqqi inkişafını nəzərdən keçirməyə, maliyyənin dövlət tənzimlənməsinin birləşdirici funksiyalarını müəyyən etməyə və balanssızlıqları aradan qaldırmağa imkan vermişdir.

Açar sözlər: maliyyə sistemi, maliyyənin dövlət tənzimlənməsi, iqtisadiyyat, sosial-iqtisadi inkişaf, cəmiyyət.

GİRİŞ

İstənilən müasir iqtisadi sistemin fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlət mühüm rol oynayır. Dövlət öz tarixi boyu asayışı, qanunçuluğu qorumaq, milli müdafiəni təşkil etmək kimi vəzifələri yerinə yetirmişdir. Bundan əlavə, dövlətin əsas vəzifələrindən biri ölkə iqtisadiyyatını tənzimləməkdir. Davamlı sosial-iqtisadi inkişaf üçün sağlam və effektiv maliyyə institutlarının və bazarlarının mövcudluğu həmişə vacib olub, lakin yeni tapıntılar fonunda bu məqsədə çatmaqda maliyyə sektorunun əsas rolu indi daha aydın görünür. Bir çox empirik tədqiqatlar nəinki sağlam maliyyə sisteminin iqtisadi artım və inkişafı ilə sıx bağlı olduğunu sübut etdi, həm də əlaqələrin istiqamətinin maliyyə xidmətinin inkişafından iqtisadi artım və inkişafa doğru olduğuna dair güclü elmi sübutlar təqdim etməyə başladı. Sosial-iqtisadi inkişafın indikatoru kimi iqtisadi artım, iqtisadi struktur, iqtisadi səmərəlilik, maliyyə şəraiti, pul kütləsi, əmtəə və qiymətli kağızlar bazarı, qiymətlər, məşğulluq və həyat səviyyəsi daxildir [1].

Maliyyə sistemi, inkişafı bir çox cəhətdən təşviq edir və inkişaf üçün tələb olunan vəsaitlərin/əmanətlərin bir yerdə tapılmasını və yığılmasını təmin edir. Beləliklə, maliyyə sistemi daha riskli, lakin dəyər yaradan layihələrin reallaşdırılması üçün alətə çevrilir. Bundan əlavə, bu vəsaitlərin bölüşdürülməsində mühüm rol oynayır və onların səmərəli istifadəsini təmin edir. Odur ki, inkişaf etmiş maliyyə sistemi iqtisadi cəhətdən daha səmərəli layihələrin seçilməsinə kömək etməklə yanaşı, resursların bölüşdürüldükdən sonra təyinatı üzrə istifadə edilib-edilməməsinə nəzarət etməklə əhəmiyyətli sosial səmərə verir. Digər tərəfdən, maliyyə sistemi layihə məqsədlərinə nail olmasında qarşıya çıxan risklərin yaxşı idarə olunması üçün təqdim etdiyi xidmətlərlə iqtisadi resursların qorunmasına kömək edir.

İnkişaf etmiş maliyyə sisteminin iqtisadi inkişafa səbəb olması iddiası bir çox tədqiqatçı və bir çox fərqli ekonometrik üsullar tərəfindən dəstəkləndiyi üçün, sözügedən mövzu, akademik tədqiqatlarda müzakirə edilmiş və siyasi dairələrdə ümumi qəbul edilmişdir. Bu güclü “səbəb əlaqəsinin” mövcudluğunun təkcə ölkələr səviyyəsində deyil, həm də sənaye sektorları, firmalar və ev təsərrüfatları səviyyəsində də etibarlı olduğunu göstərən tapıntılar mövcuddur [5, 10].

Maliyyə inkişafı siyasi-iqtisadi təsirləri ilə iqtisadi inkişafa əsas töhfədir. Ədəbiyyatda bəzi tədqiqatlar, məsələn Beck və həmfikirləri (2004) və Honohan (2004) göstərdilər ki, maliyyə inkişafı təkcə iqtisadi inkişafı təşviq etmir, həm də yoxsulluğun azaldılmasında həlledici amildir. Ölkədə maliyyə inkişafının səviyyəsi yüksəldikcə yoxsulluq səviyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə azalma müşahidə olunur. Maliyyə inkişafının yoxsulluğun azaldılmasına iki yolla kömək etdiyi qeyd edilir. Birincisi, maliyyə xidmətləri nəhayət yoxsul insanlara çatır və maliyyə inkişafının səviyyəsi artdıqca

onlara yoxsulluqdan qurtulmağa kömək edir. Digər tərəfdən, maliyyə inkişafı iqtisadi inkişafı dəstəkləyir və yoxsulların xidmətlərə adekvat çıxışını dərhal təmin etməsə belə, yoxsulların daha çox qazana biləcəyi iqtisadi mühit yaradır[4, 9].

1. Maliyyənin tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi

2007-2009-cu illərin qlobal maliyyə böhranı maliyyə tənzimlənməsi ilə bağlı müzakirələri intensivləşdirsə də, müzakirələr böhrandan xeyli əvvəl də davam edirdi. Ənənəvi olaraq, maliyyə tənzimlənməsi silos və ya institusional yanaşmaya malikdir. Bu, üç geniş maliyyə sektorunun - bank, sığorta və qiymətli kağızların ayrı-ayrılıqda tənzimləndiyi bir sistemdir. Bununla belə, ənənəvi yanaşmaya meydan oxuyan maliyyə sektoru təkamülünü davam etdirmişdir. Maliyyə bazarının inteqrasiyası qloballaşmanın nəticəsidir. Maliyyə bazarları daha inteqrasiya və mürəkkəbləşdikcə, böhran dövründə maliyyə yoluxma riski artmışdır[3].

Tənzimləmə və nəzarət terminləri müvafiq olaraq müəyyən bir sənaye ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsini onun monitorinqini və icrasını bildirir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda qeyd olunan maliyyə tənzimlənməsinin məqsədləri dörd qatdır [6].

- (1) istehlakçıları və ya investorları qorumaq;
- (2) maliyyə institutlarının ödəmə qabiliyyətini və maliyyə dayanıqlığını təmin etmək;
- (3) qiymətli kağızlar bazarlarında ədalətliliyi, səmərəliliyi və şəffaflığı təşviq etmək;
- (4) sabit maliyyə sistemini təşviq etmək.

Goodhart və digərlərinə görə (2013) maliyyə sisteminin oynadığı mühüm rol, maliyyə institutlarının üç əsas səbəbə görə tənzimlənməsinə ehtiyac olduğunu diktə edir, yəni: istehlakçıların müdafiəsi, maliyyə sisteminin sabitliyi və səmərəliliyin maksimuma çatdırılması [8].

Maliyyə tənzimlənməsi sisteminin elementləri - növləri, formaları, üsulları iqtisadiyyatın qəbul edilmiş istiqamətdə əlaqələndirilmiş, davamlı inkişafını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bazar şəraitində dolayı tənzimləmə üsullarına daha çox diqqət yetirilir[15]. Ölkəmizdə iqtisadi prosesin bütün iştirakçıları üçün ümumi, prioritet fəaliyyət sahələri üçün isə güzəştli (imtiyazlı) fəaliyyətin şərtlərini və qaydalarını müəyyən edir; bunlar vergilər, onların dərəcələri, subvensiyalar, güzəştlər, tariflər, sabit qiymətlər, pul, valyuta, gömrük və sosial qaydalar. Bu təsir göstəriciləri əsasında tələb və təklif arasındakı uyğunluğun xarakteri ilə diktə edilən ikinci dərəcəli, bazar yönümlü tənzimləmə elementləri formalaşır: sərbəst qiymətlər, kreditlər üzrə faiz dərəcələri, valyuta məzənnələri, müxtəlif fondların formalaşdırılması standartları və s. daxildir.

Maliyyənin dövlət tənzimlənməsi

Dövlət tərəfindən ictimai istehsalın düzgün istiqamətdə inkişafını korrekt etmək üçün dövlət maliyyə tənzimlənməsi həyata keçirilir. İqtisadiyyatın dövlət maliyyə tənzimlənməsi fəaliyyətinin hər bir konkret mərhələsində makroiqtisadi tarazlığa və iqtisadiyyatın mütərəqqi inkişafına təsir göstərmək üçün sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə təsirinin forma və üsullarının dövlət tərəfindən məqsədyönlü və ardıcıl tətbiqi prosesidir[6]. Həmçinin dövlət tərəfindən iqtisadi və maliyyə fəaliyyətinə nəzarət, habelə əhəlinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq və iqtisadi artımı təmin etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemə dövlətin məqsədyönlü təsirinin formasıdır[12].

Falkena və digərləri (2001) maliyyə tənzimlənməsinin əsas məqsədi istehlakçının müdafiəsi və bazarda yüksək iqtisadi səmərəliliyin əldə edilməsidir. İstehlakçının müdafiəsi ya təşkilatın daxilində vəsait saxlayan müştərinin uğursuzluğundan, ya da müəssisənin fəaliyyətinin qeyri-qənaətbəxş olmasından yaranır. Maliyyə sistemləri özlərinə buraxıldıqda, qeyri-sabitlik və yoluxma sehlərinə meyilli olduqları aşkar edilmişdir[7]. İqtisadi inkişafının bu mərhələsində maliyyənin dövlət tənzimlənməsi problemi olduqca aktualdır. Bir tərəfdən özəl sektorun səmərəli fəaliyyətini və onun yüksək gəlirlər əldə etməsini təmin etmək, digər tərəfdən isə tarazlaşdırılmış iqtisadi fəaliyyət üçün ilkin şərtlər yaratmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsinin optimal dərəcəsini müəyyən etməsi lazımdır[14]

Dövlət maliyyə tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin ilkin şərtləri aşağıdakılardır:

1) İctimai inkişafın obyektiv iqtisadi qanunlarının təsirini nəzərə alaraq, maliyyə tənzimlənməsi prosesi, maliyyə siyasətinin subyektiv planlaşdırılmış istiqamətinə və onun təsərrüfat praktikasında həyata keçirilməsi mexanizminə uyğun getdiyinə görə, bu siyasətin və mexanizmin tədbirləri nə qədər səmərəli və praktikanın tələblərinə cavab verərsə, bir o qədər dolğun olar. Bununla birlikdə təsərrüfat subyektlərinin təsərrüfat qanunlarında və müvafiq iqtisadi qanunlarda əks olunan mənafelərini nəzərə almaq əsas kateqoriyalardandır.

2) Cəmiyyətin inkişafı üçün onun bütün üzvlərinin fundamental maraqlarını ifadə edən elmi əsaslandırılmış strateji proqramın işlənilməsi hazırlanmasıdır. Proqram dövlətin və aşağı strukturların nizamnamələrini təmin edən ayrılmaz, uzunmüddətli istiqamət kimi müəyyən edilir.

3) Əhəlinin bütün təbəqələrinin, sosial, milli və peşəkar qrupların mənafelərinin sərbəst ifadə edilməsinə imkan verən fikir ifadəsi üçün demokratik sistemin və onları təmsil edən demokratik təsisatların mövcudluğunun olması. Avtokratik idarəetmə forması qərarların könüllüliyinə, cəmiyyət tərəfindən rədd edilməsinə, təhrif olunmuş icraya, dövlət strukturlarının aşağı səmərəliliyinə səbəb olur, bununla: firəvanlığın zahiri görünüşü ilə

cəmiyyət durğunluğa, sosial-iqtisadi geriliyə və deqradasiyaya məhkum olacaqdır.

4) Ölkədə təsərrüfat fəaliyyətində davranış norma və qaydalarından kənara çıxmalara aydın və operativ reaksiya verən yaxşı fəaliyyət göstərən qanunvericilik sisteminin olması. Sözün daha geniş mənasında, qanunvericilik sistemi “cəmiyyətdə “mənəvi ab-havanın” formalaşmasına töhfə verməlidir ki, onun təsiri qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş normalara görə sırf hüquqi məsuliyyətdən, o cümlədən qərarların icrasına görə məsuliyyətdən kənara çıxır. Həmçinin güc strukturları tərəfindən, yəni bütün iyerarxik idarəetmə strukturunda idarəetmənin keyfiyyəti və səriştəsi nəzərdə tutulur və nizamlanır. Bu müddəa 3-cü bənddə tərtib edilmiş müddəanın hərəkəti olmadan həyata keçirilə bilməz.

NƏTİCƏ

Qlobal Maliyyə Böhranından sonra maliyyə bazarlarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi əvvəlkindən daha effektiv oldu. Maliyyə bazarlarının dövlət tənzimlənməsi çox vacib və aktual mövzudur. Dövlət ölkədə iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün qanunvericilik bazasını təkmilləşdirməli və maliyyə bazarlarına nəzarət üçün maliyyəni artırmalıdır.

Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə maliyyə sektoru hələ də inkişaf mərhələsindədir və borc səviyyələri bir çox ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədədir, bu mərhələdə maliyyə maarifləndirilməsinin həyata keçirilməsinin həm maliyyə sektorunun sağlam böyüməsinə həm də sektor həm də iqtisadi artım və sosial rifah üçün mühüm töhfə verəcəyi aydındır. Bununla belə vətəndaşlarımızın maliyyə şüurunun artırılması və onların maliyyə məsələlərində məlumatlandırılması həm investisiya qərarları verərkən daha rəşional davranmaq, həm də maliyyə sisteminə inamı artırmaq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, indiki mərhələdə maliyyə fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti heç şübhəsizdir və ilk növbədə əhəlinin sosial müdafiəsi, iqtisadi böhranların, sosial sarsıntıların qarşısının alınması, davamlı sosial-iqtisadi inkişaf və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Hazırkı mərhələdə dövlət tərəfindən maliyyə tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki aspektlərini nəzərdən keçirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyənin dövlət tənzimlənməsinin rolu durmadan artır.

Ədəbiyyat

1. Arif Şəkərəli Oğlu Şəkərəliyev, Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Dayanıqlı Və Davamlı İnkişafının Təntənəsi, Bakı “İqtisad Universiteti” 2011
2. Süleymanzadə Vüsalə Xudabəddin Qızı, “Azərbaycanın Maliyyə Sistemi Və Onun Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri” Mövzusunda MAGİSTR DİSSERTASIYASI, BAKI - 2016
3. Telman Azər Şükürlü, Maliyyə Bazarlarının Qloballaşması Və Transmilli Banklar Mövzusunda MAGİSTR DİSSERTASIYASI, BAKI-2017.
4. Beck, T., Demircuc-Kunt, A. Ve Levine, R., (2004). Finance, Inequality And Poverty: Cross-Country Evidence. World Bank Policy Research Working Paper 3338.
5. Caprio, G. Ve Honohan, P. (2001). Finance And Growth: Policy Choices In A Volatile Wolrd, World Bank, Oxford University Press: New York.
6. Davies, H. And Green, D., 2008. Global Financial Regulation: The Essential Guide. MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall.
7. Falkena, H; Bamber, R; Llewellyn, D And Store, T., 2001. Financial Regulation In South Africa. 2nd Edition. SA Financial Sector Forum
8. Goodhart, C., Hartmann, P., Llewellyn, D., Rojas-Suarez And Weisbrod, S., 2013. Financial Regulation: Why, How, And Where Now? Routledge.
9. Honohan, Patrick (2004). Financial Development, Growth And Poverty: How Close Are The Links? In Charles Goodhart, Ed. Financial Development And Economic Growth: Explaining The Links. London: Palgrave.
10. Levine, Ross (2005). Finance And Growth: Theory And Evidence. Forthcoming In Philippe Aghion Ve Steven Durlauf, Eds. Handbook Of Economic Growth. The Netherlands: Elsevier Science.
11. Rajan, R. Ve Zingales, L., (2001). Financial Systems, Industrial Structure And Growth, Oxford Review Of Economic Policy 17, 467-482.
12. Антипова, Е. П. Финансовое право [Электронный ресурс]: учебное пособие: краткий курс: электронное издание / Е. П. Антипова; Северо-Западный (г. Санкт-Петербург) Фил. Федерального гос. бюджетного образовательного учреждения высш. проф. образования Российская правовая акад. М-ва юстиции Российской Федерации, Каф. административного и финансового права .
13. Брылев И.В. На Тему «Государственное Регулирование Финансовых Рынков» ВЫПУСКНАЯ КВАЛИФИКАЦИОННАЯ РАБОТА, Москва, 2013 с.28

14. С. Ю. Витте Актуальные проблемы финансов [Электронный ресурс]: учебное пособие / Московский ун-т им., Каф. финансов и кредита; [сост. Ефимов В. С.]. — Москва: 2014. , с 47
 15. Морозова Т.Г., Дурдыев Ю.М., Тихонов В.Ф. Государственное Регулирование Экономики. – М.: Знание, 2008. – с 150 .
- Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının Sənədi Azərbaycan Üzrə Ölkə Strategiyası 18 sentyabr 2007-ci il tarixində direktorlar şurası tərəfindən təsdiq edilmişdir
- https://www.ebrd.com/downloads/about/policies/2007-09_18_strategy_for_azerbaijan-azeri_web.pdf
- DÖVLƏTİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA MALİYYƏNİN ROLU https://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_209.pdf

Babayev Rufat Valeh oghlu

**Implementation of state regulation
of the development of the financial system**

Summary

In the process of the development of economic systems, the market economy changes and improves, all forms of mutual relations develop, both in the domestic and international spheres, which increases the role of the state and the development trend of the forms and methods of state control. Today, the efficiency of enterprises depends to a large extent on the state. Since the market cannot regulate the economic and social processes in accordance with the interests of the society as a whole, the state performs legal, economic, social, defense, administrative, etc. functions and influences all areas of the economic activity of the society. Studying finance, financial institutions and the financial system as the most important components of political and economic stability is one of the most urgent issues. In modern societies, finance covers all levels of the economy. In addition to participating in the continuous computing chain, it also contributes to socio-economic development, the stability, reserve and confirmation of the company's position in the future, the securities market, etc. ensures the formation of a reserve of funds for realization. This article discusses the financial system and, in particular, the implementation of state regulation of finance. In modern times, there is no doubt about the necessity of financial activity, especially social protection of the population, prevention of economic crises, social unrest, stability of socio-economic development, regulation of financial activity by the state. In addition, an important task of the state is to

influence and control the finances in such a way that it regulates the activity of socio-economic development through the implementation of the main and carries out comprehensive financial control. Research approaches were formed, which made it possible to consider the important scientific direction and progressive development of the modern financial system, to determine the unifying functions of state regulation of finance and to eliminate imbalances.

Key words: financial system, state regulation of finance, economy, socio-economic development, society.

Бабаев Руфат Валех оглы

Осуществление государственного регулирования развития финансовой системы

Резюме

В процессе развития экономических систем изменяется и совершенствуется рыночная экономика, развиваются все формы взаимоотношений, как во внутренней, так и в международной сферах, что повышает роль государства и тенденции развития форм и методов государственного контроля. Сегодня эффективность работы предприятий во многом зависит от государства. Поскольку рынок не может регулировать экономические и социальные процессы в соответствии с интересами всего общества, государство выполняет правовые, экономические, социальные, оборонные, административные и др. Функции и оказывает влияние на все сферы экономической деятельности общества. Изучение финансов, финансовых институтов и финансовой системы как важнейших составляющих политической и экономической стабильности является одним из наиболее актуальных вопросов. В современном обществе финансы охватывают все уровни экономики. Помимо участия в непрерывной вычислительной цепочке, они также способствуют социально-экономическому развитию, стабильности, резервированию и подтверждению позиций компании в будущем, на рынке ценных бумаг и т.д. обеспечивают формирование резерва средств для реализации. В данной статье рассматривается финансовая система и, в частности, осуществление государственного регулирования финансов. В наше время не вызывает сомнений необходимость финансовой деятельности, особенно социальной защиты населения, предотвращения экономических кризисов, социальных волнений, стабильности социально-экономического

развития, регулирования финансовой деятельности со стороны государства. Кроме того, важной задачей государства является воздействие на финансы и контроль над ними таким образом, чтобы регулировать деятельность социально-экономического развития посредством реализации основных методов и осуществлять комплексный финансовый контроль. Сформированы исследовательские подходы, которые позволили рассмотреть важное научное направление и прогрессивное развитие современной финансовой системы, определить объединяющие функции государственного регулирования финансов и устранить дисбалансы.

Ключевые слова: финансовая система, государственное регулирование финансов, экономика, социально-экономическое развитие, общество.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 07.03.2024

**Rəyçi: İ.ü.f.d. dos Hacı Ələddin Atdıxan
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**